

ПОВНЕ ПРАВОЗНАХОДЖЕННЯ В ЕКСПЕРТНІЙ ТЕХНІЦІ

УДК 340.12

DOI <https://doi.org/10.32782/ehrlchsjournal-2026-16.12>

АНАТОЛІЙ ПАВЛЮК

кандидат юридичних наук,

асистент кафедри теорії права та прав людини

Чернівецького національного університету імені Юрія Федьковича, Україна

a_pavliuk@chnu.edu.ua

ORCID: 0009 0006 8166 888X

Анотація. У статті йдеться про історичне та аналітичне значення, яке має повне правознаходження, тобто, наприклад, історичне вільне і зв'язане правознаходження, з одного боку, та відповідно аналітичне конструктивне і реконструктивне правознаходження, з іншого, в контексті експертної техніки.

Мета статті – продемонструвати історичну та аналітичну експансію правознаходження в світлі формування експертної техніки (опрацювання юридичного казусу). Для досягнення цієї мети аналізуються *три такі питання*: що таке правознаходження взагалі і що таке повне правознаходження зокрема; що таке традиційна експертна техніка *in concreto*; як повне правознаходження може працювати у сучасній експертній техніці.

Стверджується, що у нормальному випадку застосування права складається із встановлення норми, встановлення факту та встановлення рішення, причому відповідно йдеться про (просте) питання права (*quaestio juris*), питання факту (*quaestio facti*) та субсумцію. Слово «встановлення» при цьому потрібно розуміти скрізь як синонім слів «з'ясування» або «констатація». У аномальному випадку питання права доповнюється вирішенням ще однієї проблеми. Показано, що це за проблема у Ф. К. фон Савіньї, Є. Ерліха, а також у Г.-Й. Коха та Г. Рюссманна. Йдеться відповідно про тлумачення та дальше творення права (*Auslegung, Fortbildung des Rechts*), про ідею вільного правознаходження (*freie Rechtsfindung*), а також про встановлення та усталення (*Feststellung (= Ermittlung), Festsetzung*) права (точніше: значення слів закону) суддею. Узагальнено констатується, що історично повне правознаходження розуміється як комбінація тлумачення та не-тлумачення. Пропонується розуміти повне правознаходження як реконструктивне і конструктивне правознаходження, тобто як правознаходження, орієнтоване або на встановлення умовної правової норми, або на усталення неумовної правової норми, тобто на усталення норми *per se*. Також пропонується розрізняти формальну і неформальну (матеріальну) субсумцію, тобто випадки, в яких субсумція відповідно не включає або включає в себе принаймні питання факту. Робиться *prima facie* вибір на користь формальної субсумції.

Показано, що традиційна експертна техніка – це методика складання експертного висновку студентами про застосування основних та допоміжних норм матеріального права у формі переходу переважно від встановлення норми до встановлення рішення, який відбувається в експертному стилі. Експертний стиль опрацювання юридичного казусу – це форма письмового юридичного аналізу від гіпотези про релевантну норму до констатації релевантного рішення. Така гіпотеза разом з дефініцією є елементом експертного правознаходження.

З іншого боку, сучасна експертна техніка – це відповідна методика, яка повинна мати справу не тільки із встановленням, але й з усталенням правових норм, тобто як з даними судді наперед умовними нормами, так і з нормами, створеними самим суддею, тобто нормами *per se*.

Робиться загальний висновок, що сьогодні експертна техніка – це мистецтво повного правознаходження, тобто реконструктивного і конструктивного правознаходження.

Ключові слова: юридична методологія, теорія юридичної аргументації, експертний стиль, теорія норм, основні і допоміжні норми, умовні норми і норми *per se*, форми застосування права, субсумція, реконструкція і конструкція.

FULL FINDING OF LAW IN THE EXPERTISE TECHNIQUE

UDC 340.12

DOI <https://doi.org/10.32782/ehrlichsjournal-2026-16.12>**ANATOLII PAVLIUK***Candidate of Legal Sciences,**Assistant Professor, Department of Theory of Law and Human Rights***Yuriy Fedkovych Chernivtsi National University, Ukraine***a_pavliuk@chnu.edu.ua**ORCID: 0009 0006 8166 888X*

Abstract. The article deals with the issue of historical and analytical significance of “full finding of law”, that is, for instance, historical free and bound finding of law on one hand, and, respectively, analytical constructive and reconstructive finding of law on the other hand (in terms of the expertise technique).

The purpose of the article is to demonstrate the historical and analytical expansion of finding of law in terms of the formation of the expertise technique (processing a legal case). In order to achieve this goal, the author tackles the following *three questions*: what is finding of law on the whole and what is full finding of law in particular; what is meant by the traditional expertise technique *in concreto*; how can full finding of law function in the present-day expertise technique.

The article claims that in a normal case, the application of law consists of the establishment of a norm, the establishment of a fact, and the establishment of a decision, which correspond to the (simple) question of law (*quaestio juris*), the question of fact (*quaestio facti*), and subsumption respectively. At the same time, the word “establishment” (*встановлення, vstanovlennia*) should be understood everywhere as a synonym to the words “clarification” (*з’ясування, ziasuvannia*) or “stating” (*констатація, konstatatsiia*). In an abnormal case, the question of law is supplemented by the solution of an additional problem. The latter is shown in the works of F. C. von Savigny, E. Ehrlich, as well as H.-J. Koch and H. Rüßmann. The latter relate, respectively, to the interpretation and further making of law (*Auslegung, Fortbildung des Rechts*), the idea of free finding of law (*freie Rechtsfindung*), as well as the establishment and fixing (*Feststellung (= Ermittlung), Festsetzung*) of law (to be more specific, the meaning of the words of law) by a judge. The article makes a statement that historically, full finding of law is generally viewed as a combination of interpretation and non-interpretation. It proposes to regard full finding of law as reconstructive and constructive finding of law, that is, as finding of law, which is oriented to either the establishment of a conditional norm of law or the fixing of a non-conditional norm *per se*. In addition, the article offers to differentiate between formal and informal (material) subsumption, that is, the cases where subsumption either excludes or includes at least the question of fact. A *prima facie* choice is made in favor of formal subsumption.

It is shown in the article that the traditional expertise technique is a methodology used by students to draft an expert opinion on the application of basic and subsidiary norms of substantive law in the form of a transition primarily from the establishment of a norm to the establishment of a decision, occurring in the expertise style. The expertise style of processing a legal case is a form of a written legal analysis ranging from a hypothesis regarding a relevant norm to the stating of a relevant decision. This kind of hypothesis, along with definition, is an element of the expert finding of law.

On the other hand, the present-day expertise technique is a methodology that is to deal not only with the establishment, but also with the fixing of legal norms, that is, to deal both with conditional norms given to a judge in advance and with norms created by a judge himself (norms *per se*).

The article makes an overall conclusion that today, the expertise technique is the art of full finding of law or, in other words, reconstructive and constructive finding of law.

Key words: legal methodology, theory of legal argumentation, expertise style, theory of norms, basic and subsidiary norms, conditional norms and norms *per se*, forms of applying law, subsumption, reconstruction and construction.

Постановка проблеми. Якщо залучити *mutatis mutandis* ідею, яка асоціюється з Є. Ерліхом, повне правознаходження – це логічний добуток вільного і невольного, тобто зв’язаного правознаходження. Правознаходження як таке є невід’ємною частиною експертної техніки опрацювання юридичного казусу, тобто є її необхідною умовою: уявити таку академічну методику без вирішення проблеми правознаходження неможливо. Трендом експертної техніки стало її формування від використання зв’язаного до застосування, із застереженнями, вільного правознаходження. Це означає, що повне

правознаходження у окресленому прикладному сенсі – це не тільки вільне & (і) зв'язане правознаходження, але й зв'язане правознаходження → (воленс-ноленс імплікує) правознаходження вільне, тобто в експертній техніці воно відбувається у напрямку, заданому Є. Ерліхом та ін. авторами (можливо, від Ф. К. фон Савіні аж до – сьогодні – Р. Алексі). Показати, як не тільки історично, але й аналітично має місце така тенденція, становить *актуальну тему* для дослідження, яке спонукає усвідомлювати українське право як стиль і як аргументацію.

Стан дослідження поставленої вище проблеми відзначається передусім такими чотирма характерними рисами: по-перше, у минулому 2025 році вийшла друком перша монографія про історію виникнення і розвитку експертної техніки у Німеччині, де вона є унікальною складовою частиною передусім університетської освіти в останні 150 (К.-Ф. Штукенберг) [1, с. 174] чи, можливо, навіть 200 й більше років. Йдеться про дисертаційну монографію М. М. Вендта «Народження експертної техніки із духу репетиторіуму. Історія цивільно-правової техніки розв'язання казусу» [2] (буквально: випадку) (відповідна дисертація мала місце у 2024 році, науковий керівник проф. Г.-П. Гаферкамп [2, с. IV, VII]). Ця праця послідовно проводить ідею, що експертна техніка має тісний стосунок до таких ключових понять, як: постановка завдання, симульована ситуація використання; побудова за правезами (Aufbau nach Ansprüchen), вихідні гіпотези; сприятлива для експертного висновку послідовність; експертний стиль і використання я-форми [2, с. 13–14 et passim] у експертному висновку, а також робить наголос, як видно із її заголовку, на існуванні інституту, – відсутнього, до речі, в Україні, – репетиторства як для студентів юридичного факультету, – які змушені уже з першого семестру оволодівати новими для себе прийомами експертної техніки, які вони не могли опанувати, навчаючись до того у школі, – так і для постстудентів, тобто референдарів (= стажистів, осіб, які після закінчення навчання в університеті готуються до здачі другого державного іспиту).

По-друге, у тому самому науковому колі (Й. Рюкерт, Г.-П. Гаферкамп та ін.), тобто у колі істориків юридичної методології, передусім методології цивільного права, у 2003 році побачила світ також дисертаційна монографія Ш. Фогля «Соціальна законодавча політика, вільне правознаходження та соціологічна правова наука у Євгена Ерліха» (захист дисертації у 2001 р., науковий керівник Й. Рюкерт [3, с. 3]) [4], в якій винесена нами у заголовок проблема докладно досліджується у певному, а саме у методологічному аспекті [4, с. 241–292]. Цей твір, зокрема, високо оцінює М. Ребіндер [5, с. 11–12], автор дисертаційної монографії «Заснування соціології права Євгеном Ерліхом» (1986 рік, перше видання 1967 року) [6] та низки статей про Є. Ерліха, зокрема статті «Суддівське дальше правотворення з погляду Євгена Ерліха» (1988) [7], в якій йдеться про один із двох елементів повного правознаходження, та ін. (див. також [8]). Попередніми зусиллями М. Ребіндера ім'я Ерліха не тільки не кануло в Лету, але й стало прямо-таки бризантним і прегнантним (див. доладну бібліографію [9]). Останнє пояснюється двоякими досягненнями: з одного боку, М. Ребіндер залучає ідеї Є. Ерліха для формування сучасної соціології права і/або соціологічної юриспруденції (про цей симбіоз див. передусім «Юридичну соціологію: предмет та місце в системі юридичних наук» С. В. Савчука [10]), а з іншого боку, він заново публікує творчий доробок Є. Ерліха (наприклад, у 2022 році ним випущене 5-те видання «Закладання основ соціології права» [11] (перше видання якого мало місце у 1913 році [12]). Цей доробок в е-оригіналах хоч і стає з розвитком інтернету та електронних бібліотек більш доступним, проте все ж потребує перевидань, оскільки паперові версії також мають свій сенс.

По-третє, існує численна німецька настановна література з експертної техніки (наприклад, «Вступ до експертного стилю. 15 клаузур (= контрольних робіт) з цивільного, кримінального та публічного права» Б. Валеріуса (4-те вид. 2017 року) [13], монографії Т. Гільдебранд [14], П. Катко [15] та ін.), та з реляційної техніки (наприклад, стандартний посібник Г. Даубеншпека, започаткований ним у 1884 році [16], який у 2023 році витримав 36-те видання [17], тощо), з якої, зокрема, походить перша техніка (як вражають Ф. Раньєрі, К.-Ф. Штукенберг (див. [2, с. 3]) та ін., в т.ч., із застереженнями, і ми, а також багато українських авторів (О. Г. Степенюк та ін.) і історія якої принаймні у два чи три рази довша (див. про виникнення реляційної техніки, наприклад [18]). Відзначимо, що згаданий вище М. М. Вендт значно релятивізує останню тезу [2, с. 6 et passim], доказуючи, що не тільки реляційна техніка, зокрема, не тільки так званий вотум (у свій час письмовий експертний висновок судді-доповідача справи під час її колегіального судового розгляду), стали предтечею тієї експертної техніки, яка має місце у Німеччині у наші дні.

По-четверте, в Україні вже не можна говорити про те, що експертна техніка само собою, а також у поєднанні з теорією юридичної аргументації є невідомою проблемою. У першому випадку слід відзначити ідеї таких авторів, як: В. В. Трутень, Р. А. Майданик та ін., а в другому – відповідні міркування таких передусім чернівецьких авторів, як: Н. А. Гураленко, В. А. Вдовічен, В. Г. Савчук, О. В. Настасійчук, О. Г. Степенюк та ін., а також таких інших українських дослідників, як: Т. І. Дудаш, С. П. Рабінович, О. О. Уварова, М. І. Козюбра, С. І. Максимов та ін. Виділимо два українських посібники з експертної техніки або *pars pro toto* експертного стилю, які вийшли друком у 2019 та 2020 роках [19; 20], а також переклад праці Р. Циппеліуса (переклав Р. Корнута) [21; 22], які дають належне попереднє уявлення про відповідну проблематику. Існує також і релевантна інформація у формі наукових статей (див., наприклад, [23; 24; 25; 26] та ін.).

Аналіз робіт, які ми щойно згадали, а також інших доречних публікацій дозволяє стверджувати, що відкритим все ще залишається питання про те, як побудувати аналітичну теорію і/або експертну техніку юридичної аргументації, тобто амальгамовану або, можливо, теоретико-прикладну дуальну дисципліну, в якій юридична аргументація репрезентує її абстрактний бік, а експертний стиль – конкретний. Поняття повного правознаходження – це внесок у таку побудову, який ми обмежили у цій статті переважно проблематикою відношення такого правознаходження і експертної техніки.

Універсум релевантного дискурсу – експертиза *versus* правознаходження – включає принаймні в цілому і загалом концепти, що впливають на наше передрозуміння, й таких іноземних та українських авторів, крім прямо згаданих вище, як: І. Кант, Г.-Й. Кох, Г. Рюссманн, К. Енгіш, Я. Шрьодер, К. Ларенц, Ф. Гекк, Б. Рютерс, Р. Драєр, М. Клатт та ін.; А. А. Козловський, П. М. Рабінович, Е. Соколов, С. Роснер, Р. Мельник, Б. Шлоєр, В. Поєдинок, І. Лукач, О. Косілова та ін.

Мета статті – продемонструвати історичну та аналітичну експансію правознаходження в світлі формування експертної техніки (опрацювання юридичного казусу). Для досягнення цієї мети потрібно проаналізувати *три такі питання*: що таке правознаходження взагалі і що таке повне правознаходження зокрема; що таке традиційна експертна техніка *in concreto*; як повне правознаходження може працювати у сучасній експертній техніці.

1. Правозастосовник має справу, як здавна вважається, з нормою, фактом і рішенням, з одного боку, та проблемою їхнього співвідношення, з іншого, тобто у цілому – з юридичним силогізмом або, інакше кажучи і кажучи *pars pro toto*, із субсумцією [27, с. 653–659, 664 та ін.; 28, с. 295–297; 29, с. 26, 182]. Конкретніше можна говорити про норми, факти, рішення та загальне і особливі питання їхнього встановлення, тобто про встановлення норми, встановлення факту, встановлення рішення та про застосування права як сукупне правовстановлення. Слово «встановлення» при цьому потрібно розуміти скрізь як синонім слів «з'ясування» або «констатація». Такий стан справ має місце у нормальному процесі застосування права суддею, який, однак, має принаймні одну важливу особливість.

Так, у випадку, який будемо називати аналітичним, застосування права пояснюється як сукупність окремих кроків, які орієнтуються на сепаратне матеріальне встановлення спочатку фактів, потім на сепаратне матеріальне встановлення норм, потім на формальне поєднання результатів такого двоякого встановлення, подальшим результатом якого якраз і буде або не буде правове рішення. Таке розуміння є доволі простим і елементарним, проте воно має один істотний недолік: описане має ідеальний характер, воно не збігається, але й не повинно збігатися з тим, як реально, тобто передусім психологічно і соціологічно, зокрема демоскопічно, відбувається процес застосування правових норм. Практичне значення такий підхід має, однак, при викладі результатів вирішення справи у судовому рішенні, а також і у процесі попереднього пояснення того, чому саме таке рішення потрібно ухвалити або не ухвалити. Останнє якраз і може відбуватися із використанням експертної техніки, про яку вже було дещо сказано вище і до якої ми ще звернемося у наступних пунктах цієї статті. У теорії юридичної аргументації аналітичне розуміння правозастосування представлене такими іменами, як: Г.-Й. Кох (див. передусім про його так званий Франкфуртський проект з юридичної аргументації, який спрямований на реабілітацію дедуктивного обґрунтування юридичних рішень, [30]), Г. Рюссманн, Р. Алексі, М. Клатт та ін. В цілому ми віддаємо, з деякими застереженнями, перевагу саме такому погляду на процес правозастосування.

Реалісти обирають тактику або повного, або часткового заперечення описаного вище аналітичного підходу, який полягає, зокрема, в тому, що матеріальне і формальне встановлення вважаються

окремими феноменами. Протилежні підходи можна називати синтетичними. Так, у першому випадку, найбільш відомим повним запереченням аналітичного підходу є підхід С. Тулміна (див. зокрема, [31]). До такого підходу тяжіють – з тими чи іншими нюансами – і соціологи права чи соціологічні юристи, зокрема Є. Ерліх, М. Ребіндер та ін. У теорії юридичної аргументації його підтримує, наприклад, У. Нойманн, пропагуючи ідею «помірного теоретико-правового конструктивізму» [32, с. 173–197] та ін. Цей підхід відкидає зведення процесу застосування права у підсумку до формального відношення норми і факту, які попередньо встановлені, тобто намагається не визнавати універсальний характер редукції правозастосування до юридичного силлогізму у формі *modus barbara etc.* чи *modus ponens* і *modus tollens*, і пропонує свої варіанти, які роблять наголос не на формі, а на змісті.

Намагання чи не повністю заперечити аналітичний підхід до визначення поняття застосування права евристично хоч і цікаве, проте воно поступається не тільки аналітичному підходу, але й відповідному частковому запереченню, яке найбільш повно і оригінально представлене К. Енгішем.

Так, К. Енгіш, зокрема, вважає (ідея «блукання погляду туди і сюди між більшим засновком і життєвими обставинами справи» [33, с. 70–94, 97]), що відношення між нормою і фактом має не тільки формальний, але й матеріальний бік. Якщо таке відношення називати також субсумцією, то сказане означає, що субсумція у Енгіша повинна бути такою, що включає матеріальні елементи. І це справді так і відбувається, оскільки він розуміє субсумцію не тільки як формальне відношення норми і факту, але й як феномен, який включає в себе проблематику встановлення фактів (див. докладно [34]).

Останні два синтетичні підходи, репрезентовані сьогодні передусім Тулміном і Енгішем, є доволі поширеними і добре відомими, зокрема вони використовуються і в експертній техніці. Проте ми свій подальший виклад проведемо на основі аналітичного підходу, який характерний для такого напрямку у розвитку теорії юридичної аргументації, який репрезентують Р. Алексі, Г.-Й. Кох та Г. Рюссманн і який ми називаємо аналітичною чи – повніше і точніше – аналітично-інтегративною теорією юридичної аргументації.

Із викладеного вище випливає, що правознаходження дотичне до розрізнення формального і матеріального, ідеального і реального. Якщо додати, що аналітичне пояснення застосування права полягає у так званому питанні права (*quaestio juris*), питанні факту (*quaestio facti*), (матеріальному) висновку (*conclusio*) і формальній субсумції, разом – у юридичному силлогізмі, то правознаходження як таке – це всього лише питання права, тобто абстрактне і тільки в тенденції конкретне встановлення (з'ясування, констатація) застосовної правової норми. Правознаходження, на наш погляд, потрібно розглядати передусім як окремий феномен.

Принаймні з часів Савінії, тобто вже з першої половини XIX століття, відомою є проблема існування недоліків в праві, якими є питання прогалін і так званих (інших) вад. В такому разі прийнято говорити не тільки про правознаходження *secundum legem* (= тлумачення як таке), тобто про правознаходження, яке не має справи із зазначеними щойно недоліками, а також про правознаходження *praeter legem*, в центрі уваги якого перебуває питання прогалін у праві, та правознаходження *contra* чи *extra legem*, яке зосереджується на питанні згаданих вище інших, проте не всіх вад права, зокрема і на питанні так званої формули Радбруха. Отже, традиційно повним правознаходженням можна називати питання права, яке включає в себе не тільки тлумачення права, але й явище, яке у Савінії називається дальшим творенням права (*Fortbildung des Rechts*) (інструктивно див. [35]), яке, однак, краще називати, керуючись стилістичними міркуваннями, дальшим розвитком права суддею. Такий розвиток, як бачимо, відбувається принаймні у двох напрямках, на вістрі яких перебувають два окреслені типи недоліків права.

Згадане вище розрізнення вільного (програмна стаття Є. Ерліха 1903 року [36; 37] і її пізніше авторське роз'яснення 1906 року [38; 39]) і зв'язаного правознаходження (див. зокрема, [40]) (*freie und gebundene Rechtsfindung*) – це тільки пізніша у часі за розрізнення Савінії дистинкція, слабким місцем якої є недооцінка нормативного (в сенсі Р. Алексі, тобто морального чи, іншими словами і щоб не плутати із позицією Г. Кельзена, метанормативного) і аналітичного (\approx структурного) вимірів соціології права чи соціологічної юриспруденції та переоцінка їхнього емпіричного виміру. Такого слабкого місця не має оригінальна інтегративна теорія юридичної аргументації, про яку вже йшлося вище, гармонійне поєднання трьох вимірів якої (аналітичний, нормативний і емпіричний виміри як, будемо вважати, *hop*, *step* і *jump* в термінології техніки потрібного стрибка (див. приклад використання цього образу в іншому контексті, а саме в контексті експертного стилю у Б. Валеріуса [13, с. 9])) дозволяє взяти її

за основу, на якій можна побудувати сучасну експертну техніку опрацювання юридичного казусу, яка водночас може називатися (експертною, конкретною і реальною) технікою юридичної аргументації на противагу (абстрактній і ідеальній) теорії юридичної аргументації. Експертна техніка, отже, може розумітися як релевантний корелят аналітичної теорії юридичної аргументації, тобто такої інтегративної теорії, яка із трьох своїх вимірів на перше місце ставить питання структурного аналізу, відтісняючи інші виміри на другий план.

Найбільш цікавою і важливою ідеєю аналітичної теорії юридичної аргументації при цьому є розрізнення встановлення та усталення (= утвердження) (*Feststellung* (= *Ermittlung*), *Festsetzung*) права (точніше: значення слів закону) суддею, яке пропагують Г.-Й. Кох і Г. Рюссманн (див. [41, с. 188–235]). Йдеться, зокрема, про встановлення і усталення суддею так званих семантичних правил (докладніше див. [42]), які є, у підсумку і у термінології Савіньї чи Ерліха, або елементами тлумачення, або елементами дальшого розвитку права суддею чи складовою частиною вільного правознаходження. Докладно і у відповідному контексті те, як це розрізнення використовується сьогодні у Німеччині у юридичній методології, див. [43].

2. Перш ніж показати, що таке сучасна експертна техніка як прикладна техніка юридичної аргументації, потрібно докладніше описати те, що являє собою традиційна експертна техніка у Німеччині як країні, де вона досягла свого унікального розквіту і визнання.

Така техніка опирається, як можна узагальнити сказане вище, на три ключові поняття: експертний висновок, правіжний метод (див. [44; 23]) і експертний стиль ([13]), на яких варто докладніше зупинитися.

В наші дні існує справжня чи віртуальна дискусія про те, як, коли і чому виникає експертна техніка. Ф. Раньєрі, К.-Ф. Штукенберг та ін. вважають, що експертна техніка походить із реляційної техніки, а конкретніше із вотуму як однієї із трьох складових стандартної реляції, яка включає також реферат і присуд (див. хоч би заголовок посібника з реляційної техніки Г. Даубеншека [16]).

Вотум – це колись, а саме до переходу від письмового до усного судового процесу, який у Німеччині мав місце приблизно у середині XIX століття, експертний висновок судді-доповідача про те, як він пропонує колегії суддів вирішити судову справу по суті. Вотум передував у часі складанню присуду і мав форму і стиль, відмінні від форми і стилю складання рішення як такого.

Можна вважати, що матеріально-правовий експертний висновок – це результат абстрагування від процесуальних аспектів комплексного чи комбінованого матеріально- і процесуально-правового експертного висновку, тобто вотуму. Наочно це можна зобразити так:

вотум (реляційної техніки) – (мінус) судовий процес = (дорівнює) експертний висновок експертної техніки

або – загальніше – й так:

реляційна техніка – судовий процес = експертна техніка.

Конкретніше йдеться про таке: у процесі складання вотуму потрібно було розглянути питання допустимості та обґрунтованості позову [17, с. 69–155]. В експертній техніці залишаються тільки питання обґрунтованості, а питання допустимості опускаються, оскільки це і є той процесуальний аспект від якого передусім абстрагуються. Проте не тільки від нього.

Питання обґрунтованості позову в експертній техніці також редукується, а саме в ній не розглядаються питання встановлення обставин справи (фактів), які беруться до уваги так, як вони викладені у навчальному завданні. Отже, залишається питання правознаходження і субсумції [17, с. 47–66], причому субсумція може бути як формальною, так і матеріальною, тобто в сенсі Енгіша, проте, зрозуміло, не одночасно, а потрібно попередньо зробити вибір. Так, ми робимо вибір на користь формальної субсумції.

Для розуміння обґрунтованості позову велике значення має питання конклюдентності (*Schlüssigkeit*, висновуваності) [17, с. 72 і далі] аргументів «за» і «проти» позову. Це ключове питання реляційної техніки і, на нашу думку, і експертної техніки. Воно полягає в тому, що експерт чи казуїст, якщо зважати на предмет експертного аналізу, тобто на справу, випадок, казус, повинен показати, що належним чином і окремо є обґрунтованими як права, так і заперечення прав у позові чи іншому функціонально аналогічному правовому інструменті.

Правіжний метод – це матеріально-правове ядро експертної техніки. Його суть полягає в аналітично, нормативно і емпірично правильному застосуванні основних і допоміжних норм в цілому

і правообґрунтувальних і правозаперечних норм, а також їхніх різновидів зокрема (докладніше див. [45]). Правіжний метод репрезентує у експертній техніці власне і передусім теорію норм, але й певною мірою субсумцію.

Експертний стиль – можна вважати, як вже сказано вище, *pars pro toto* експертною технікою. Він являє собою сукупність вимог до складання експертного висновку, передусім лінгвістичного, але не тільки характеру. Експертний стиль разом із власне експертним висновком характеризують процедурний бік експертної техніки, тобто є тісно пов'язаними із теорією процедур. Експертний стиль цікавий тим, що складання експертного висновку сьогодні прийнято починати із припущення або гіпотези про бажаний правовий наслідок.

Отже, традиційна експертна техніка – це тісне сполучення теорії норм і теорії процедур при складанні академічного експертного висновку про можливість застосування матеріального права. Таке складання має місце в усіх галузях права, а також у сфері захисту прав людини (див. [14, с. 99–130]).

Тож експертна техніка працює при вивченні всього права. Так, у цивільному праві вона ґрунтується спочатку на поділі казусу відповідно до відношень між двома учасниками (Д. Медікус), а потім на застосуванні мнемотехнічних німецьких правил 4W (= Хто бажає що від кого із чого?) та 4E (правіж (= укр. загальна вимога) – чи виник, чи не погашений, чи є заперечення, яке рішення?) (докладно див. [46, *passim*; 15, *passim*]). У кримінальному праві експертна техніка дозволяє належним чином аналізувати окремі склади злочинів, а також відношення між різними складами злочинів. В адміністративному праві експертна техніка дозволяє вирішувати як прості, так і складні питання застосування відповідних норм, в т.ч. шляхом зважування принципів. У захисті прав людини експертна техніка – це техніка застосування принципу пропорційності. Експертна техніка може застосовуватися і у так званих правових галузях *sui generis*, наприклад, у трудовому праві тощо.

Поширення використання експертної техніки на всі правові сфери не можна уявити без експлікації проблеми повного правознаходження, оскільки тлумачення у вузькому сенсі справитися із таким викликом не може.

3. Повне правознаходження в експертній техніці можна розуміти не тільки у сенсі Савінії чи Ерліха, тобто історично, але й цілком аналітично, – передусім у дусі Г.-Й. Коха і Г. Рюссмана, – а тому дещо інакше.

Йдеться про те, що повне правознаходження в сенсі теорії норм можна сприймати як знаходження реконструктивних і конструктивних норм, тобто умовних норм і норм *per se* (норм як таких, неумовних норм).

По той бік нормотворитичного базису експертної техніки, тобто поділу норм на основні (= правообґрунтувальні та правозаперечні) і допоміжні норми, повне правознаходження в контексті теорії процедур можна розуміти як комбінацію відповідно реконструктивної і конструктивної субсумції на противагу поділу форм застосування права у теорії юридичної аргументації Р. Алексі на субсумцію і зважування [47] чи на внутрішнє і зовнішнє виправдання [48, с. 17–18].

Тоді реконструктивна субсумція буде мати справу з застосуванням і знаходженням умовних норм, а конструктивна – норм *per se*, тобто *prima facie* неумовних норм, які, однак, не можна плутати з безумовними нормами, тобто такими нормами, які не тільки не мають, але й не повинні мати конкретних умов для свого застосування. Тісний зв'язок субсумції і правознаходження дозволяє послідовно говорити про реконструктивне і конструктивне правознаходження, тобто про повне правознаходження в світлі експертної техніки.

Висновки. Наведений вище виклад дозволяє стверджувати, що сьогодні експертна техніка – це мистецтво повного правознаходження. Конкретніше йдеться власне про таке:

1. Повне правознаходження – це так зване абстрактне і/або конкретне питання права (*quaestio juris*), яке не обмежується тільки проблематикою тлумачення права. У Ф. К. фон Савінії додаткова складова такого правознаходження являє собою дальше творення права, у Є. Ерліха – вільне правознаходження тощо. Поняття повного правознаходження можна визначити, зокрема, за допомогою запропонованого Г.-Й. Кохом і Г. Рюссманном розрізнення встановлення і усталення суддею значення слів, що використовуються в процесі обґрунтування правового рішення. Тому можна розрізнити реконструктивне і конструктивне правознаходження, тобто правознаходження, орієнтоване або на встановлення умовної правової норми, або на усталення неумовної правової норми, тобто на усталення норми *per se*.

2. Традиційна експертна техніка – це методика складання експертного висновку студентами про застосування основних та допоміжних норм матеріального права у формі переходу переважно від встановлення норми до встановлення рішення, який відбувається в експертному стилі. Експертний стиль опрацювання юридичного казусу – це форма письмового юридичного аналізу від гіпотези про релевантну норму до констатації релевантного рішення. Така гіпотеза разом з дефініцією є елементом експертного правознаходження.

3. Сучасна експертна техніка – це відповідна методика, яка повинна мати справу не тільки із встановленням, але й з усталенням правових норм, тобто як з даними судді наперед умовними нормами, так і з нормами, створеними самим суддею, тобто нормами *per se*.

Подальший розвиток теми про відношення експертної техніки і теорії юридичної аргументації можливий у напрямку пояснення розуміння експертної техніки як прикладної форми юридичного силогізму.

ВИКОРИСТАНІ МАТЕРІАЛИ

1. Stuckenberg C.-F. Der juristische Gutachtenstil als cartesische Methode. *Grundlagen und Dogmatik des gesamten Strafrechtssystems*. Berlin : Duncker & Humblot, 2013. S. 165–186.
2. Wendt M. M. Die Geburt der Gutachtentechnik aus dem Geist des Repetitoriums. Die Geschichte der zivilrechtlichen Falllösungstechnik. Tübingen, 2025. XVIII, 218 S.
3. Dissertationen und Habilitationsschriften bei Joachim Rückert in chronologischer Folge. URL: https://www.jura.uni-frankfurt.de/43858341/02Diss_Habil_7_12_JR.pdf. Дата звернення 30 березня 2026 року.
4. Vogl S. Soziale Gesetzgebungspolitik, freie Rechtsfindung und soziologische Rechtswissenschaft bei Eugen Ehrlich. Baden-Baden : Nomos-Verl.-Ges., 2003. 396 S.
5. Reh binder M. Eugen Ehrlich Leben und Werk des Begründers der Rechtssoziologie = Eugen Ehrlich. The Life and the Work of the Founder of the Sociology of Law. *Ehrlich's Journal*, 2017, [S.1.], v. 1, p. 9–12.
6. Reh binder M. Die Begründung der Rechtssoziologie durch Eugen Ehrlich. 2., völlig neu bearb. Aufl. Berlin : Duncker und Humblot, 1986. 147 S.
7. Reh binder M. Richterliche Rechtsfortbildung in der Sicht von Eugen Ehrlich. *Ritsumeikan Law Review* 3 (1988), S. 91–100.
8. Salagean E. Leben und Werk von Eugen Ehrlich und Manfred Reh binder. Jakob R. *Recht & Psychologie gelebtes Recht als Objekt qualitativer und quantitativer Betrachtung*. Bern Berlin Frankfurt am Main Wien [u.a.] : Lang, 2006. 406 S.
9. Nezhurbida S. Eugen Ehrlich : Bibliographic Index / Sergiy Nezhurbida, Maria Diachuk ; Introd. art. by Manfred Reh binder ; Ed. Slávka Tomaščíková. [Wilmington] : Vernon Press, 2018. XXIII, 350 p.
10. Савчук С. В. Юридична соціологія : предмет та місце в системі юридичних наук. Чернівці : Рута, 2003. 240 с.
11. Ehrlich E. Grundlegung der Soziologie des Rechts. Fünfte Auflage. Berlin : Duncker & Humblot, 2022. 599 S.
12. Ehrlich E. Grundlegung der Soziologie des Rechts. München Leipzig : Duncker & Humblot, 1913. 409 S.
13. Valerius B. Einführung in den Gutachtenstil. 15 Klausuren zum Bürgerlichen Recht, Strafrecht und Öffentlichen Recht. 4. Auflage. Berlin : Springer, 2017. XII, 244 S.
14. Hildebrand T. Juristischer Gutachtenstil. Ein Lehr- und Arbeitsbuch. 4., aktual. u. erw. Aufl. Tübingen : Narr Francke Attempto Verlag, 2024. X, 154 S.
15. Katko P. Bürgerliches Recht : schnell erfaßt. 6., überarb. und aktual. Aufl. Berlin [u.a.] : Springer, 2006. 323 S. : Ill., graph. Darst.
16. Daubenspeck H. Referat, Votum und Urtheil eine Anleitung für praktische Juristen im Vorbereitungsdienst. Berlin : Vahlen, 1884. VIII, 146 S.
17. Schuschke W. Zivilrechtliche Arbeitstechnik im Assessorexamen. Votum, Urteil, Aktenvortrag, Anwaltsgutachten. 36., neu bearb. Aufl. München : Verlag Franz Vahlen, 2023. XXVI, 484 S.
18. Ranieri F. Relationstechnik. Ueding G. *Historisches Wörterbuch der Rhetorik*, Bd. 7: *Pos-Rhet*. Tübingen, 2005. S. 1157–1161.
19. Соколов Е. Німецька методика права: навчальний посібник. Херсон : Видавничий дім «Гельветика», 2019. 136 с.
20. Мельник Р. С. Методика вирішення юридичних задач (казусів): теоретичні та практичні аспекти. Київ : Видавничий дім «Гельветика», 2020. 160 с.
21. Циппеліус Р. Юридична методологія / пер., адаптація, приклади з права України і список термінів Роман Корнута. Київ : Реферат, 2004. 176 с.
22. Циппеліус Р. Методика правозастосування ; упоряд. Б. Шлоер ; пер. з нім. Р. Корнута. Київ : Юстиніан, 2016. 191 с.
23. Трутень В. В. Правіжний склад та принцип матеріальної експертизи. *Філософія права і загальна теорія права*. 2012. № 2. С. 277–287.

24. Трутень В. В. Експертний стиль опрацювання цивільної справи: про можливість використання в вітчизняній правовій методології. *Науковий вісник Чернівецького університету* : Зб. наук. праць. Вип. 644. *Правознавство*. Чернівці : Чернівецький нац. ун-т, 2012. С. 68–70.
25. Павлюк А. Г. Поняття відведення, яке перешкоджає виникненню цивільного суб'єктивного права вимоги кредитора. *Науковий вісник Чернівецького університету* : Збірник наук. праць. Випуск 636 : *Правознавство*. Чернівці : ЧНУ. 2012. С. 79–82.
26. Павлюк А. Г. Поняття відведення, яке припиняє цивільне суб'єктивне право вимоги кредитора, що раніше виникло. *Науковий вісник Чернівецького університету* : Збірник наук. праць. Випуск 644 : *Правознавство*. Чернівці : ЧНУ. 2013. С. 92–95.
27. Stammler R. *Theorie der Rechtswissenschaft*. Halle a.d.S. : Buchh. des Waisenhauses, 1911. VII, 851 S.
28. Joerden J. C. *Logik im Recht. Grundlagen und Anwendungsbeispiele*. 3., überarb. u. erg. Aufl. Berlin : Springer, 2018. XXIV, 371 S.
29. Логіка : підруч. / В. Д. Титов, С. Д. Цалін, О. П. Невельська-Гордєєва та ін. ; за заг. ред. В. Д. Титова. Харків : Право, 2005. 208 с.
30. Koch H.-J. Das Frankfurter Projekt zur juristischen Argumentation: Zur Rehabilitation des deduktiven Begründens juristischer Entscheidungen. *Argumentation und Recht (ARSP Beiheft Nr. 14)*, 1980, S. 59–86.
31. Трутень В. В., Павлюк А. Г. Потребовий підхід П. М. Рабіновича і схема аргументації С. Тулміна: потреба як backing? *Науковий спадок Петра Мойсейовича Рабіновича і актуальні проблеми загальнотеорійного правознавства*: Матеріали міжнародної наукової конференції (Львів, 28–29 березня 2025 року) / за ред. проф. М. А. Дамірлі, С. П. Рабіновича. ... Львів: ЛОБФ «Медицина і право», С. 136–141.
32. Neumann U. *Juristische Argumentationstheorie*. Baden-Baden : Nomos, 2023. 230 S.
33. Engisch K. *Einführung in das juristische Denken*. 12., aktual. Aufl. Stuttgart : Verlag W. Kohlhammer, 2018. 292 S.
34. Engisch K. *Logische Studien zur Gesetzesanwendung*. 2. Aufl. Heidelberg : Winter, 1960. 124 S.
35. Bühler A. *Rechtsauslegung und Rechtsfortbildung bei Friedrich Karl von Savigny. Theorie der Interpretation vom Humanismus bis zur Romantik – Rechtswissenschaft, Philosophie, Theologie* : Beiträge zu einem interdisziplinären Symposium in Tübingen, 29. September bis 1. Oktober 1999. Stuttgart, 2001. 2001. S. 329–337.
36. Ерліх Є. Вільне правознаходження та вільне правознавство. *Проблеми філософії права*. 2005. Том III. № 1–2. С. 169–170.
37. Ehrlich E. *Freie Rechtsfindung und freie Rechtswissenschaft* : Vortrag gehalten in d. Jur. Ges. in Wien am 4. März 1903. Leipzig : Hirschfeld, 1903. VI, 40 S.
38. Ehrlich E. Die freie Rechtsfindung. *Das Recht*. 1906. V. S. 35–41.
39. Євген Ерліх Вільне правознаходження (Пер. з нім., наукова редакція та анотація В. В. Трутня). Сучасні українські переклади праць Євгена Ерліха. *Ерліхівський журнал*. Випуск 5. Чернівці : ЧНУ, 2021. С. 5–11.
40. Lautmann R. *Freie und gebundene Rechtsfindung*. Dortmund, 1967. 151 S.
41. Koch H.-J. *Juristische Begründungslehre: eine Einführung in Grundprobleme der Rechtswissenschaft*. München : Beck, 1982. XI, 383 S.
42. Павлюк А. Г. «Хиткі норми I: історія, теорія та експертне значення моделі трьох кандидатів». *Юридичний науковий електронний журнал*. 2025. Вип. 9/2025. С. 317–321. http://www.lsej.org.ua/9_2025/69.pdf
43. Zimmermann R. *Juristische Methodenlehre in Deutschland. Rebls Zeitschrift für ausländisches und internationales Privatrecht*. 2019. Vol. 83. No. 2. S. 241–287.
44. Schaller J.-M. Die Anspruchsmethode. *AJP/PJA*. 2011. № 1. S. 3–17.
45. Павлюк А. Г. Правообґрунтувальні та правозаперечні норми: історія виникнення і структура. *Ерліхівський журнал*. 2023. Випуск 7. С. 60–67. <https://doi.org/10.32782/ehrlichsjournal-2023-7.09>.
46. Medicus D. Anspruch und Einrede als Rückgrat einer zivilistischen Lehrmethode. *Archiv für die civilistische Praxis*. 1974. 174 Bd. H. 2/3. S. 313–331.
47. Alexy R. On balancing and subsumption: A structural comparison. *Ratio Juris*. 2003. Vol. 16. Iss. 4. P. 433–449.
48. Alexy R. Die logische Analyse juristischer Entscheidungen. Alexy R. *Recht, Vernunft, Diskurs : Studien zur Rechtsphilosophie*. Frankfurt am Main : Suhrkamp, 1995. S. 13–51.

REFERENCES

1. Stuckenberg, C.-F. (2013). Der juristische Gutachtenstil als cartesische Methode. *Grundlagen und Dogmatik des gesamten Strafrechtssystems*. Berlin : Duncker & Humblot, S. 165–186.
2. Wendt, M. M. (2025). Die Geburt der Gutachtentechnik aus dem Geist des Repetitoriums. Die Geschichte der zivilrechtlichen Falllösungstechnik. Tübingen, XVIII, 218 S.
3. Dissertationen und Habilitationsschriften bei Joachim Rückert in chronologischer Folge. Retrieved from: https://www.jura.uni-frankfurt.de/43858341/02Diss_Habil_7_12_JR.pdf . Data zvernennia 30 bereznia 2026 roku.
4. Vogl, S. (2003). Soziale Gesetzgebungspolitik, freie Rechtsfindung und soziologische Rechtswissenschaft bei Eugen Ehrlich. Baden-Baden : Nomos-Verl.-Ges., 396 S.
5. Reh binder, M. (2017). Eugen Ehrlich Leben und Werk des Begründers der Rechtssoziologie = Eugen Ehrlich. The Life and the Work of the Founder of the Sociology of Law. *Ehrlich's Journal*, [S.l.], v. 1, p. 9–12.

6. Reh binder, M. (1986). Die Begründung der Rechtssoziologie durch Eugen Ehrlich. 2., völlig neu bearb. Aufl. Berlin : Duncker und Humblot, 147 S.
7. Reh binder, M. (1988). Richterliche Rechtsfortbildung in der Sicht von Eugen Ehrlich. *Ritsumeikan Law Review* 3 S. 91–100.
8. Salagean, E. (2006). Leben und Werk von Eugen Ehrlich und Manfred Reh binder. Jakob R. *Recht & Psychologie gelebtes Recht als Objekt qualitativer und quantitativer Betrachtung*. Bern Berlin Frankfurt am Main Wien [u.a.] : Lang, 406 S.
9. Nezhurbida, S. (2018). Eugen Ehrlich : Bibliographic Index / Sergiy Nezhurbida, Maria Diachuk ; Introd. art. by Manfred Reh binder ; Ed. Slávka Tomáščíková. [Wilmington] : Vernon Press, XXIII, 350 p.
10. Savchuk, S. V. (2003). Yurydychna sotsiologhiia : predmet ta mistse v systemi yurydychnykh nauk. Chernivtsi : Ruta, 240 s.
11. Ehrlich, E. (2022). Grundlegung der Soziologie des Rechts. Fünfte Auflage. Berlin : Duncker & Humblot, 599 S.
12. Ehrlich, E. (1913). Grundlegung der Soziologie des Rechts. München Leipzig : Duncker & Humblot, 409 S.
13. Valerius, B. (2017). Einführung in den Gutachtenstil. 15 Klausuren zum Bürgerlichen Recht, Strafrecht und Öffentlichen Recht. 4. Auflage. Berlin : Springer, XII, 244 S.
14. Hildebrand, T. (2024). Juristischer Gutachtenstil. Ein Lehr- und Arbeitsbuch. 4., aktual. u. erw. Aufl. Tübingen : Narr Francke Attempto Verlag, X, 154 S.
15. Katko, P. (2006). Bürgerliches Recht : schnell erfaßt. 6., überarb. und aktual. Aufl. Berlin [u.a.] : Springer, 323 S. : Ill., graph. Darst.
16. Daubenspeck, H. (1884). Referat, Votum und Urtheil eine Anleitung für praktische Juristen im Vorbereitungsdienst. Berlin : Vahlen, VIII, 146 S.
17. Schuschke, W. (2023). Zivilrechtliche Arbeitstechnik im Assessorexamen. Votum, Urteil, Aktenvortrag, Anwaltsgutachten. 36., neu bearb. Aufl. München : Verlag Franz Vahlen, XXVI, 484 S.
18. Ranieri, F. (2005). Relationstechnik. Ueding G. *Historisches Wörterbuch der Rhetorik*, Bd. 7: *Pos-Rhet.* Tübingen, S. 1157–1161.
19. Sokolov, E., ta in. (2019). Nimetska metodyka prava: navchalnyi posibnyk. Kherson : Vydavnychiy dim “Helvetyka”, 136 s.
20. Melnyk, R. S., ta in. (2020). Metodyka vyryshennia yurydychnykh zadach (kazuiv): teoretychni ta praktychni aspekty. Kyiv : Vydavnychiy dim “Helvetyka”, 2020. 160 s.
21. Tsyppe lius, R. (2004). Yurydychna metodolohiia / per., adaptatsiia, pryklady z prava Ukrainy i spysok terminiv Roman Kornuta. Kyiv : Referat, 176 s.
22. Tsyppe lius, R. (2016). Metodyka pravozastosuvannia ; [uporiad. B. Shloer ; per. z nim. R. Kornuta]. Kyiv : Yustynian, 191 s.
23. Truten, V. V. (2012). Pravizhnyi sklad ta pryntsyyp materialnoi ekspertyzy. *Filosofia prava i zahalna teoriia prava*. № 2. S. 277–287.
24. Truten, V. V. (2012). Ekspertnyi styl opratsiuvannia tsyvilnoi spravy: pro mozhlyvist vykorystannia v vitchyzniani pravovii metodolohii. *Naukovyi visnyk Chernivetskoho universytetu : Zb. nauk. prats. Vyp. 644. Pravoznavstvo*. Chernivtsi : Chernivetskyi nats. un-t, S. 68–70.
25. Pavliuk, A. H. (2012). Poniattia vidvedennia, yake pereshkodzhaie vynykenniu tsyvilnoho subiektyvnoho prava vymohy kredytora. *Naukovyi visnyk Chernivetskoho universytetu : Zbirnyk nauk. prats. Vypusk 636 : Pravoznavstvo*. Chernivtsi : ChNU. S. 79–82.
26. Pavliuk, A. H. (2013). Poniattia vidvedennia, yake prypyniaie tsyvilne subiektyvne pravo vymohy kredytora, shcho ranishe vynyklo. *Naukovyi visnyk Chernivetskoho universytetu : Zbirnyk nauk. prats. Vypusk 644 : Pravoznavstvo*. Chernivtsi : ChNU. S. 92–95.
27. Stammler, R. (1911). *Theorie der Rechtswissenschaft*. Halle a.d.S. : Buchh. des Waisenhauses, VII, 851 S.
28. Joerden, J. C. (2018). *Logik im Recht. Grundlagen und Anwendungsbeispiele*. 3., überarb. u. erg. Aufl. Berlin : Springer, XXIV, 371 S.
29. Lohika : pidruch. / V. D. Tytov, S. D. Tsalin, O. P. Nevelska-Hordieieva ta in. ; za zah. red. V. D. Tytova. Kharkiv : Pravo, 2005. 208 s.
30. Koch, H.-J. (1980). Das Frankfurter Projekt zur juristischen Argumentation: Zur Rehabilitation des deduktiven Begründens juristischer Entscheidungen. *Argumentation und Recht (ARSP Beiheft Nr. 14)*, S. 59–86.
31. Truten, V. V., Pavliuk, A. H. Potrebovyi pidkhid P. M. Rabinovycha i skhema arhumentatsii S. Tulmina: potreba yak backing? *Naukovyi spadok Petra Moiseiovycha Rabinovycha i aktualni problemy zahalnoteoriinoho pravoznavstva: Materialy mizhnarodnoi naukovo konferentsii (Lviv, 28–29 bereznia 2025 roku) / za red. prof. M. A. Damirli, S. P. Rabinovycha Lviv: LOBF “Medytsyna i pravo”, S. 136–141.*
32. Neumann, U. (2023). *Juristische Argumentationstheorie*. Baden-Baden : Nomos, 230 S.
33. Engisch, K. (2018). Einführung in das juristische Denken. 12., aktual. Aufl. Stuttgart : Verlag W. Kohlhammer, 292 S.
34. Engisch, K. (1960). *Logische Studien zur Gesetzesanwendung*. 2. Aufl. Heidelberg : Winter, 124 S.
35. Bühler, A. (2001). Rechtsauslegung und Rechtsfortbildung bei Friedrich Karl von Savigny. *Theorie der Interpretation vom Humanismus bis zur Romantik – Rechtswissenschaft, Philosophie, Theologie : Beiträge zu einem interdisziplinären Symposium in Tübingen, 29. September bis 1. Oktober 1999*. Stuttgart, 2001. S. 329–337.

36. Erlich, Ye. (2005). Vilne pravoznakhodzhennia ta vilne pravoznavstvo. Problemy filosofii prava. Tom III. № 1–2. S. 169–170.
37. Ehrlich, E. (1903). Freie Rechtsfindung und freie Rechtswissenschaft : Vortrag gehalten in d. Jur. Ges. in Wien am 4. Maerz 1903. Leipzig : Hirschfeld, VI, 40 S.
38. Ehrlich, E. (1906). Die freie Rechtsfindung. *Das Recht*. V. S. 35–41.
39. Yevhen Erlich. (2021). Vilne pravoznakhodzhennia (Per. z nim., naukova redaktsiia ta anotatsiia V. V. Trutnia). Suchasni ukrainski perekłady prats Yevhena Erlikha. *Erlikhivskiy zhurnal*. Vypusk 5. Chernivtsi : ChNU, S. 5–11.
40. Lautmann, R. Freie und gebundene Rechtsfindung. Dortmund, 1967. 151 S.
41. Koch H.-J. Juristische Begründungslehre: eine Einführung in Grundprobleme der Rechtswissenschaft. München : Beck, 1982. XI, 383 S.
42. . Pavliuk, A. H. (2025). “Khytki normy I: istoriia, teoriia ta ekspertne znachennia modeli trokh kandydativ”. *Yurydychnyi naukovyi elektronnyi zhurnal*. Vyp. 9/2025. S. 317–321. http://www.lsej.org.ua/9_2025/69.pdf
43. Zimmermann, R. 2019. Juristische Methodenlehre in Deutschland. *Rabels Zeitschrift für ausländisches und internationales Privatrecht*. Vol. 83. No. 2. S. 241–287.
44. Schaller, J.-M. (2011). Die Anspruchsmethode. *AJP/PJA*. № 1. S. 3–17.
45. Pavliuk, A. H. (2023). Pravoobhruntuvalni ta pravozaperechni normy: istoriia vynyknennia i struktura. *Erlikhivskiy zhurnal*. Vypusk 7. S. 60–67. <https://doi.org/10.32782/ehrlichsjournal-2023-7.09>.
46. Medicus, D. (1974). Anspruch und Einrede als Rückgrat einer zivilistischen Lehrmethode. *Archiv für die civilistische Praxis*. 174 Bd. H. 2./3. S. 313–331.
47. Alexy, R. (2003). On balancing and subsumption: A structural comparison. *Ratio Juris*. Vol. 16. Iss. 4. Pp. 433–449.
48. Alexy, R. (1995). Die logische Analyse juristischer Entscheidungen. Alexy R. *Recht, Vernunft, Diskurs : Studien zur Rechtsphilosophie*. Frankfurt am Main : Suhrkamp, S. 13–51.

Стаття поширюється на умовах ліцензії відкритого доступу (CC BY 4.0)

Дата першого надходження статті до видання: 20.02.2026
Дата прийняття статті до друку після рецензування: 06.03.2026
Дата публікації (оприлюднення) статті: 05.05.2026